

УДК 911.3

Ірина Барило

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ГЕОДЕМОГРАФІЧНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНУ

У статті розглянуто фактори впливу на геодемографічний розвиток регіону. Визначено місце впливу соціально-економічних факторів на геодемографічні процеси. Охарактеризовано вплив якості та рівня життя, охорони здоров'я населення, рівня житлово-комунальних послуг, процесу урбанізації, зайнятості населення у виробничих і невиробничих сферах діяльності людини, рівня освіти населення регіону на геодемографічний розвиток регіону. Проаналізовано значення даних чинників у процесах народжуваності, смертності та міграції у міських поселеннях та сільській місцевості.

Ключові слова: геодемографічний розвиток, регіон, рівень життя, соціально-економічні фактори, урбанізація, якість життя.

Ірина Барило. СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ВЛИЯНИЯ НА ГЕОДЕМОГРАФИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ РЕГИОНА. В статье рассмотрены факторы влияния на геодемографическое развитие региона. Определено место влияния социально-экономических факторов на геодемографические процессы. Охарактеризовано влияние на геодемографическое развитие региона качества и уровня жизни, охраны здоровья населения, уровня жилищно-коммунальных услуг, процесса урбанизации, занятости населения в производственных и непроизводственных сферах деятельности человека, уровня образования населения региона. Проанализировано значение данных факторов в процессах рождаемости, смертности и миграции в городских поселениях и сельской местности.

Ключевые слова: геодемографическое развитие, регион, уровень жизни, социально-экономические факторы, урбанизация, качество жизни.

Iryna Barylo. SOCIAL AND ECONOMIC FACTORS OF INFLUENCE ON REGION GEODEMOGRAPHIC DEVELOPMENT. In the article the influence factors on region geodemographic development are considered. The influence place of socio-economic factors on geodemographic processes is defined. Influence of quality and living standard, health care, level of housing-and-municipal services, urban process, employment of the population in production and non-production fields of person activity, education level of the population of the region on region geodemographic development are characterized. Value of these factors in processes of birth rate, mortality and migration in the cities and rural areas is analysed.

Key words: geodemographic development, region, living standard, social and economic factors, urbanization, life quality.

Актуальність. У сучасному суспільстві демографічні процеси виступають інтегральним показником його політичної системи, стану економіки і ступенем вирішення соціальних проблем. Відтворення населення є не лише фактором існування суспільства, але й головною умовою його розвитку. Демографічна структура суспільства залежить від особливостей його соціально-економічного стану. А це означає, що всі узагальнюючі геодемографічні характеристики формуються залежно від соціальної та економічної структури суспільства. Трансформаційні процеси, що відбуваються в Україні у політичній, економічній та соціальних сферах, негативно впливають на геодемографічну ситуацію в українському суспільстві і визначають перспективи її розвитку на найближчі десятиліття. В процесі становлення і розвитку нової української державності виникли і набрали сили нові соціально-економічні явища, які активно формують стійкі руйнівні демографічні процеси і являються носіями швидкої депопуляції і деградації відповідних характеристик населення. Таким чином, особливості становлення окремих процесів і специфіка соціально-економічного стану регіонів обумовлює необхідність дослідження геодемографічного розвитку в територіальному і часовому аспектах.

Виклад основного матеріалу.

Геодемографічний розвиток регіону знаходиться під впливом ряду різних факторів, що обумовлено передумовами формування демографічної складової населення. Кожна підсистема географії по-різному зазнає впливу

соціально-економічних чинників. Найбільший вплив вона має на такі показники, як природний, механічний рух населення, статеві-вікову структуру населення, рівень урбанізації тощо. До передумов геодемографічного розвитку відносяться фактори формування демографічної ситуації, а саме історико-географічні особливості розвитку, суспільно-географічне положення, соціально-економічні особливості розвитку, природно-екологічне становище навколишнього середовища (рис. 1) [8].

Історико-географічні особливості розвитку регіону включають в себе розвиток та динаміку чисельності населення в часовому-просторовому аспекті, історичний розвиток становлення геодемографічної ситуації, особливості геополітичного положення, особливості заселення та господарського розвитку території, формування системи розселення, тощо [1]. Суспільно-географічне положення регіону характеризується визначенням положення території на всіх ієрархічних рівнях [3]. Природно-екологічне середовище поєднує комплексний і системний вплив на характер розселення та чисельність населення території, освоєння регіону, геодемографічні процеси, відповідність чисельності населення та природно-ресурсного потенціалу території, екологічний стан та його вплив на стан здоров'я та життя населення тощо [1]. Важливим фактором також є соціально-економічні особливості розвитку регіону, а саме соціально-економічні показники та їх вплив на рівень життя населення порівняно з іншими регіонами, внутрішньорегіональна диференціація рівня соціально-економічного розвитку, її вплив на геодемографічний розвиток,

зокрема міграційні процеси, статево-вікову структуру, демографічне навантаження на економічно-активне населення, а також зайнятість населення у виробничій та невиробничій сферах, економічна система забезпечення життєдіяльності населення тощо [1; 5].

Негативний соціально-економічний розвиток спричинює соціально-демографічні проблеми. В першу чергу, це спричинено тим, що геодемографічні процеси являються інтегральними

показниками. Геодемографічна ситуація є результатом деформацій у суспільному житті, перш за все, у виробництві, коли порушується узгоджене функціонування і розвиток його основних компонентів. Демографічна криза є наслідком кризового стану основних сфер життя населення регіону, збільшення і загострення суперечностей, поглиблення яких вкрай негативно впливає на геодемографічну реальність. За певних умов така демографічна криза може перетворитися на демографічну катастрофу.

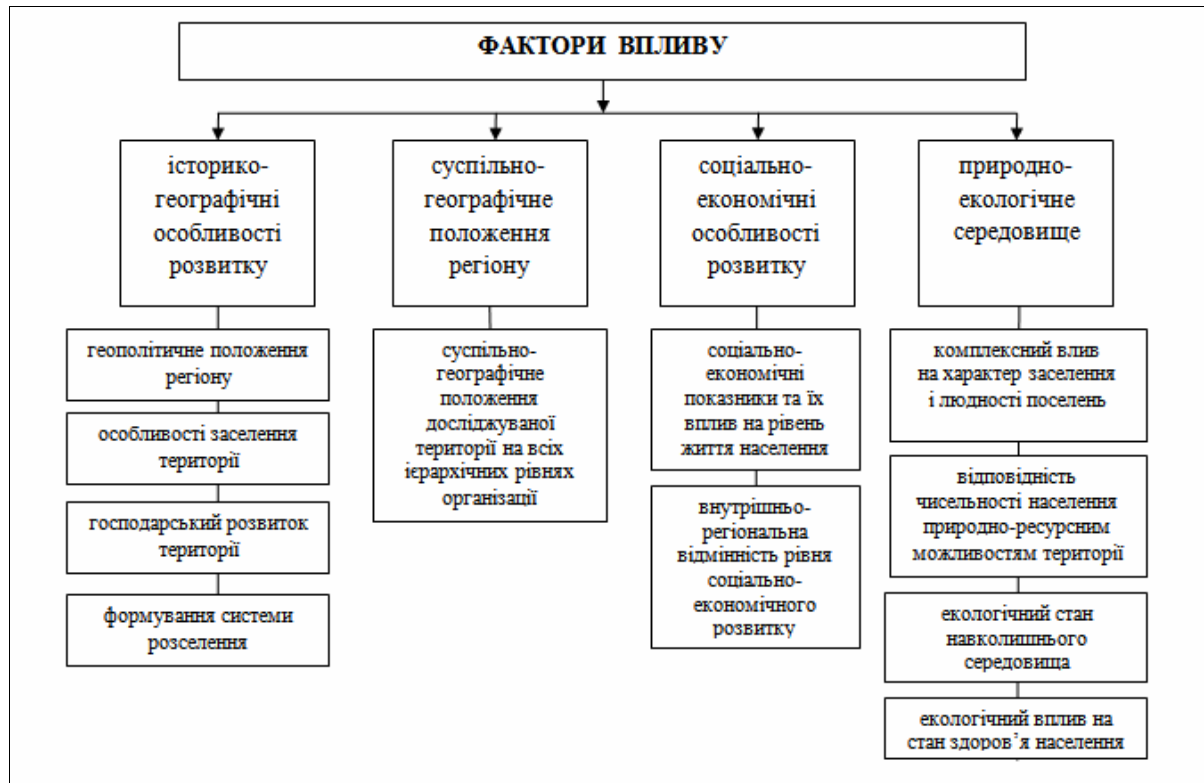

Рис. 1. Фактори впливу на геодемографічний розвиток регіону (побудовано за даними [3, 8])

Основними причинами негативних геодемографічних змін являються соціально-економічні фактори, які відіграють важливу роль у відтворенні населення – рівень добробуту населення, розвиток системи охорони здоров'я, рівень освіти населення, вид зайнятості тощо. Погіршення соціально-економічних показників регіону може негативно вплинути на демографічні процеси та спричинити соціально-психологічне напруження в суспільстві. Виділимо основні соціально-економічні фактори на розвиток геодемографічної ситуації регіону (рис. 2).

Першим соціально-економічним фактором впливу на геодемографічний розвиток є *якість та рівень життя* населення регіону. Якість життя населення певної території визначається економічними, соціальними, демографічними, екологічними, географічними, політичними та моральними чинниками. Серед об'єктивних чинників рівня якості життя населення є споживання продуктів харчування, житлові умови, рівень зайнятості, розвиток сфери послуг, освіти, соціального забезпечення тощо. До суб'єктивних чинників належать задоволення

роботою та життєвими умовами, зайняте місце особистості в соціумі, кар'єрне зростання, фінансове становище сім'ї, доступність та можливість задоволення потреб тощо. До якісних характеристик рівня життя належать показники, які відображають геодемографічну ситуацію (статево-вікову структуру населення, тривалість життя населення, природний і механічний рух тощо), захворюваність, рівень освіти, зайнятості тощо [6]. Отже, високий рівень життя, на перший погляд, має сприяти високим показникам народжуваності. Але, частіше за все, така відповідність навпаки є оберненою. Тобто у багатьох розвинених країнах, де витрати на соціальне обслуговування, освіту, медичне страхування та охорону здоров'я є значними, народжуваність навпаки стрімко зменшується. Наслідком цього є процес розширення позасімейних інтересів, звернення уваги особистості на задоволення індивідуальних, матеріальних потреб, реалізація суспільної та громадської діяльності тощо [5]. Взаємозв'язок між якістю, рівнем життя та народжуваністю є досить складним процесом і не завжди його можливо чітко прослідкувати. Таким чином, вплив якості та рівня

життя на геодемографічний розвиток регіону може мати прямий або обернений зв'язок в залежності від конкретних умов.

Наступним соціально-економічним фактором впливу виступає рівень розвитку *сфери охорони здоров'я* регіону. Якісне медичне обслуговування збільшує можливість забезпечення народжуваності та стимулює певною мірою зменшення рівня смертності серед населення різних вікових категорій. Фактори впливу на рівень охорони здоров'я можна поділити на три взаємодіючі елементи – 1) стан

навколишнього середовища; 2) рівень споживання населення продуктів харчування; 3) спосіб життя населення відповідної території [4]. Крім того, значний вплив на стан здоров'я населення мають індивідуальні біологічні фактори, включаючи спадковість. Тобто рівень медичного обслуговування має прямий зв'язок та безпосередньо впливає на геодемографічний розвиток регіону, зокрема на показники народжуваності, рівень смертності, профілактику захворюваності населення тощо.

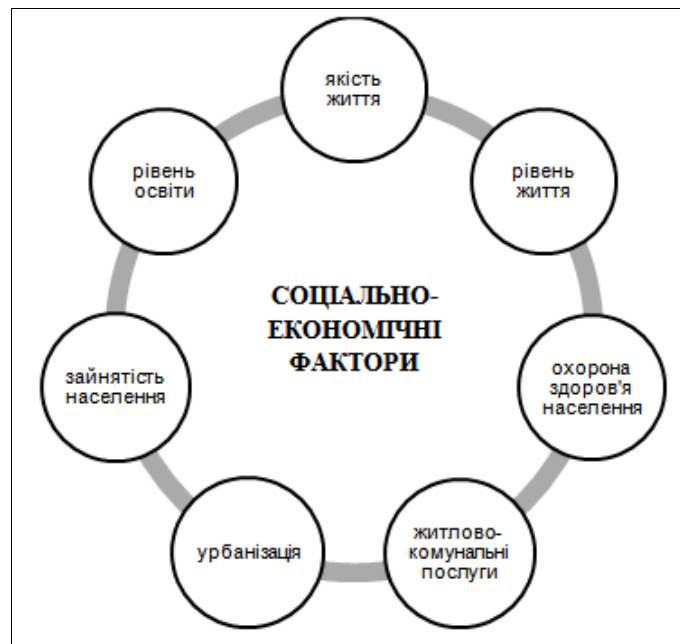

Рис. 2. Соціально-економічні фактори впливу на геодемографічний розвиток регіону (побудовано за даними [6])

Наступним фактором соціально-економічного впливу є витрати на оплату послуг, зокрема *житлово-комунальних*. Збільшення таких витрат сім'ями зумовлене швидкими темпами підвищення цін і тарифів на оплату всіх без винятку видів послуг. Таким чином, фінансові затрати на сплату комунальних послуг можуть спричинювати стримування бажання молодих сімей народжувати дітей. Крім того, важливим елементом є наявність житла, його умови та стан. Зрозуміло, що в такому випадку держава має розвивати демографічну політику в напрямку підтримки молодих сімей та забезпечувати їм пільги, гідні кредитні умови при купівлі власного житла тощо [4].

П'ятим соціально-економічним фактором геодемографічного розвитку регіону вважаємо процес *урбанізації*. Урбанізація впливає на особливості соціального, економічного та демографічного характеру регіонального розвитку. Збільшення кількості та території великих міст дестабілізує збалансоване відтворення загальної чисельності населення, має негативні зміни в статеві-віковій структурі сільського населення. Також високий рівень розвитку території зумовлює виникнення захворюваності, оскільки безпосередньо пов'язаний зі змінами темпу життя, ростом промислового виробництва,

екологічним навантаженням тощо. У міру розвитку процесу урбанізації рівень народжуваності міського населення в порівнянні із сільським падає, надалі відбувається падіння народжуваності, відповідно, у сільській місцевості [4]. Щодо рівня смертності, то спостерігаються вищі показники смертності у сільській місцевості порівняно з міськими територіями. Це спричинено особливостями статево-вікової структури, тобто наявністю у сільській місцевості значної кількості населення старших вікових груп – населення у віці 70 років і старшому. Також у зв'язку з розвитком процесу урбанізації, роль міграції у зростанні міст частково знижується, а інтенсивність територіальної рухливості населення в цілому росте, зокрема інтенсивність маятникової міграції.

Зайнятість населення також має значний вплив на геодемографічний розвиток регіону. По-перше, у людини зменшується часка вільного часу для виховання дітей, як наслідок, вона не схильна до народження та виховання наступної дитини. По-друге, зайнятість сприяє підвищенню матеріального забезпечення населення, а отже, і можливості у відповідному забезпеченні дітей. Особливо хочеться відзначити зайнятості саме жінок. Зайнятість жіночої частки населення у суспільному виробництві – один із найсуттєвіших чинників, що впливають на процеси

геодемографічного розвитку, зокрема на процес народжуваність [4, 5]. Проблеми жіночої зайнятості пов'язані із нестачею вільного часу для виховання дітей у працюючих жінок, втратою частини доходу у зв'язку з відпусткою по вагітності, вихованню дитини. Крім того, присутня безпосередня залежність між зайнятістю жінки та її віком. Встановлено, що економічна активність жінки з віком зростає. Найвища вона характерна для вікової групи 40-49 років. Економічна активність жінок зменшується пропорційно зростанню кількості дітей, а також протягом перших десяти років після вступу до шлюбу, тобто в той час, коли жінка має малолітніх дітей. Також чільне місце у зайнятості займає перепідготовка та підвищення кваліфікації, які для жінок припадають, у більшості випадків, на вікову категорію 30-40 років [4, 5]. Такий стан може пояснюватися тим, що жінкам у віці 20-30 років важко поєднувати виховання дітей з підвищенням власної кваліфікації. В свою чергу, зі збільшенням доходу жінки зростає зацікавленість підвищенні кваліфікації. Високий дохід дає можливість більше користуватися різноманітними послугами, як наслідок залишати більше часу для сім'ї та власних потреб, що є головною умовою у задоволеності роботою. Проте зі збільшенням доходів підвищується робоче навантаження, яке може поєднуватися з нервовою перевантаженістю, пов'язаною із підвищеною відповідальністю за роботу [3]. До головних причин небажання жінок мати багато дітей в сім'ї відносяться: значні грошові витрати на їх утримання, бажання до швидкого під-

вищення матеріально рівня незалежно від зайнятості жінки, складнощі у вихованні дитини, прагнення задоволення індивідуальних потреб тощо [4].

Необхідно відмітити наступний соціально-економічний фактор впливу – *рівень освіти населення*. У більшості наукових досліджень відзначається обернений вплив цього чинника на народжуваність. Зростання рівня освіченості населення має безкомпромісно важливе значення для довгострокового демографічного переходу від високих показників народжуваності до низьких. Більшість наукових досліджень підтверджують взаємовплив освіти та основних демографічних складових, тобто не лише освіта має своє відбиття на демографічні процеси, а й останні відіграють важливу роль у формуванні та реалізації освітньої політики [3]. Різноманітність впливу освіти на народжуваність конкретизують цілим рядом напрямів. Було виділено чотири параметри, що мають найбільш суттєвий вплив на рівень народжуваності: 1) вік вступу в шлюб; 2) вік народження первістка; 3) тривалість дітородної активності; 4) кількість дітей у сім'ї [3]. Звичайно, на показники народжуваності впливають освітні рівні обох батьків, проте вплив рівня освіти матері є безумовно вищим. Із підвищенням освітнього рівня матерів зменшується середня кількість дітей. Варто відмітити, що вказана залежність спостерігається як у містах, так і в сільській місцевості [3]. Однак в сільській місцевості різниця в рівнях народжуваності в залежності від освіти жінок значно вища (рис. 3).

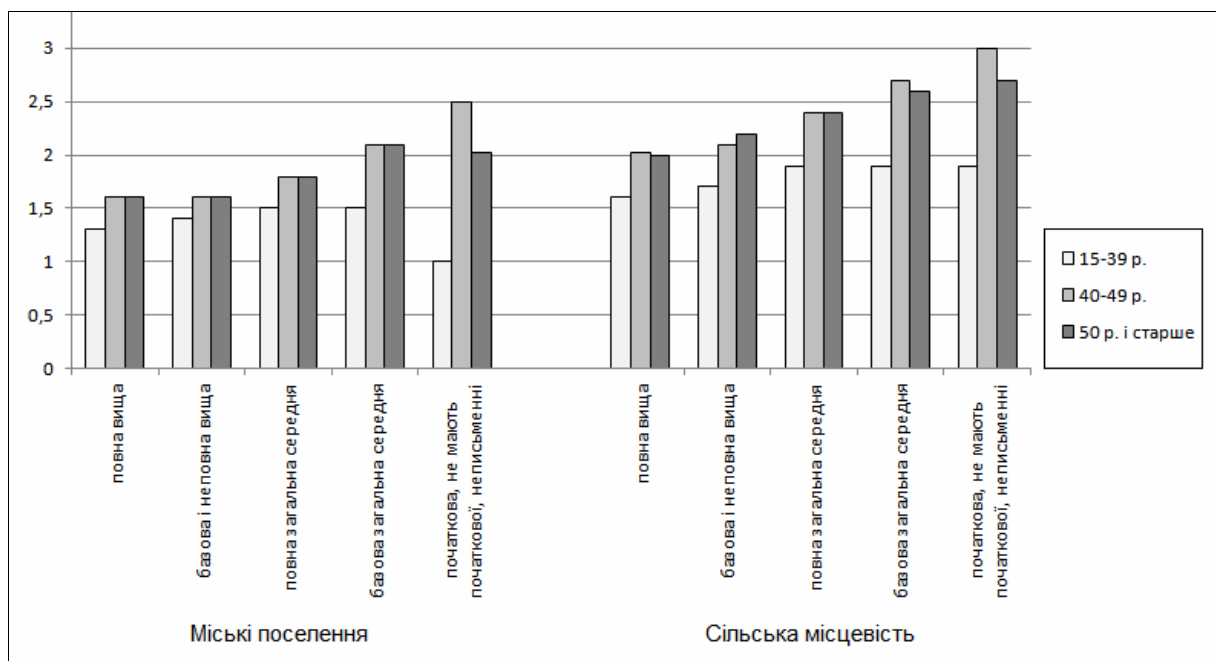

Рис. 3. Дітність жінок за рівнем освіти в Україні у міських поселеннях та сільській місцевості [7]

Отже, у сільській місцевості слабше виражена диференціація між кількістю дітей, яких народили жінки з низькими рівнем освіти, тоді як більш помітним є критичний перехід від високих до низьких показників дітності серед матерів з вищою освітою. У містах, де показники доступності та якості освіти є

значно вищими, більш вираженим є відхилення від середніх показників дітності для жінок з середньою, початковою та без початкової освіти [3].

Висновки. Геодемографічний розвиток відбувається під впливом складного комплексу різних факторів, здебільшого економічного і соціального

характеру. Ключовими соціально-економічними факторами являються якість та рівень життя, рівень охорони здоров'я населення, доступність житлово-комунальних послуг, процес урбанізації, зайнятість, рівень освіти населення. Найбільший вплив цих чинників відображується на процесах народжуваності та смертності, статеві-віковій структурі населення, міграційних процесах регіону. Таким чином, отримуємо двосторонній процес впливу на геодемографічну ситуацію регіону, як позитивну, так і негативну. В наслідок чого можуть формувати стійкі руйнівні демографічні процеси, депопуляція і деградація відповідних характеристик населення. Щоб здійснювати регулюючу дію на геодемографічний

розвиток, передусім необхідно виявити, проаналізувати, відібрати і систематизувати особливості, що визначають певний регіональний геодемографічний розвиток. В першу чергу, аналізу підлягають умови і чинники, що зумовили реальну демографічну ситуацію, що склалася, і основні тенденції, що визначають розвиток окремих геодемографічних процесів. Таким чином, можна говорити про те, що соціально-економічні фактори відіграють визначну роль у геодемографічному розвитку регіону і мають визначатися державою як ключовими для конкретної демографічної політики як на регіональному, так і на загальнонаціональному рівнях.

Список використаних джерел:

1. Demogeografichna sytuatsiia ukrainsko-polskoho pohranychchia // Avtoref. dys. kand. geogr. nauk: 11.00.02 / N.I. Prysniuk; Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka. – L., 2005. – 20 s. – ukr. [Демогеографічна ситуація українсько-польського пограниччя // Автореф. дис. канд. геогр. наук: 11.00.02 / Н.І. Прищук; Львівський національний університет імені Івана Франка. – Л., 2005. – 20 с. – укр.].
2. Demogeografiia regionu v umovakh depopulatsii naselennia (na materialakh Lvivskoi oblasti) // Avtoref. dys. kand. geogr. nauk: 11.00.02 / O.R. Perkhach; Lvivskiy derzhavnyi universytet imeni Ivana Franka. – L., 1999. – 17 s. – ukr. [Демогеографія регіону в умовах депопуляції населення (на матеріалах Львівської області) // Автореф. дис. канд. геогр. наук: 11.00.02 / О.Р. Перхач; Львівський державний університет імені Івана Франка. – Л., 1999. – 17 с. – укр.].
3. Dumanska V.P. Osvichenist ta narodzhuvanist: vzaïemodiia u sotsiodemografichnomu prostori / V.P. Dumanska // Demografiia ta sotsialna ekonomika: Naukovo-ekonomichnyi ta suspilno-politychnyi zhurnal. – 2009. – № 1. – S. 152-160. [Думанська, В.П. Освіченість та народжуваність: взаємодія у соціодемографічному просторі / В.П. Думанська // Демографія та соціальна економіка: Науково-економічний та суспільно-політичний журнал. – 2009. – № 1. – С. 152-160].
4. Zhuchenko V.S. Vliianie sotsialno-ekonomicheskikh faktorov na demograficheskie protsessy / V.S. Zhuchenko, V.S. Steshenko. – K.: «Naukova dumka», 1972. – 325 s. [Жученко В.С. Влияние социально-экономических факторов на демографические процессы / В.С. Жученко, В.С. Стещенко. – К.: «Наукова думка», 1972. – 325 с.].
5. Zastavnyi F. Problemy represyvnosti v Ukraini (sotsialno-ekonomichnoi, ekologichnoi, demografichnoi): monografiia. – Lviv: Vydavnychi tseñtr LNU imeni Ivana Franka, 2006. – 348 s. [Заставний Ф. Проблеми репресивності в Україні (соціально-економічної, екологічної, демографічної): монографія. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 348 с.].
6. Metodologiiia i praktyka doslidzhen naselennia Ukrainy (regionalnyi aspekt) // Avtoref. dys. d-ra ekon. nauk: 08.09.01 / H.H. Starostenko; NAN Ukrainy, Rada po vuvch. produkt. syl Ukrainy. – K., 1999. – 36 s. – ukr. [Методологія і практика досліджень населення України (регіональний аспект) // Автореф. дис. д-ра екон. наук: 08.09.01 / Г.Г. Старостенко; НАН України, Рада по вивч. продукт. сил України. – К., 1999. – 36 с. – укр.].
7. Ofitsijnyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua> [Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>].
8. Segida K.Yu. Peredumovy ta chynnyky demografichnoho rozvytku regionalnoi sotsiogeosystemy / K.Yu. Segida / Chasopys sotsialno-ekonomichnoi geografii: Mizhregion. zb. nauk. prats. – Kharkiv, 2009. – Vyp. 9(2) – S. 185-191. [Сегіда К.Ю. Передумови та чинники демографічного розвитку регіональної соціогеосистеми / К.Ю. Сегіда / Часопис соціально-економічної географії: Міжрегіон. зб. наук. праць. – Харків, 2009. – Вип. 9(2) – С. 185-191].

Summary

Iryna Barylo. SOCIAL AND ECONOMIC FACTORS OF INFLUENCE ON REGION GEODEMOGRAPHIC DEVELOPMENT.

Geodemographic development of the region is under the influence of a number of various factors that is caused by prerequisites of formation of a population demographic component. Each geodemographic subsystem is differently exposed to influence of socio-economic factors. It has the greatest influence on such indicators as a natural, mechanical population motion, gender and age population structure, urban saturation etc. Factors of formation of a demographic situation, historical and geographical development features, geographical position, social and economic development features, natural and ecological state of environment belong to prerequisites of geodemographic development.

Negative social and economic development produces social and demographic problems. First, it is caused by that geodemographic processes are integrated indicators. Geodemographic situation is result of deformations in public life, first of all, in production when the coordinated functioning and development of its main components is broken.

Population welfare, development of health system, education level of the population, type of employment are the main reasons for negative geodemographic changes which play an important role in population reproduction. Deterioration of socio-economic indexes of the region can negatively influence demographic processes and cause social and psychological tension in society.

To carry out the regulating action on geodemographic development it is necessary to reveal, analyse, select and systematize the features defining certain regional geodemographic development. First of all, conditions and factors which caused the real demographic situation and the main tendencies defining development of separate geodemographic processes are subject to the analysis. Thus, it is possible to say that socio-economic factors play a crucial role in regional geodemographic developments and have to be defined by the state as key for concrete population policy both on regional and on nation levels.

Key words: geodemographic development, region, living standard, social and economic factors, urbanization, life quality.